

ГАПИРМАЙДИГАН БОЛАЛАР БИЛАН ИШЛАШДА PECS КАРТОЧКАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Бариева Регина Фарит кизи

Альфраганус университети

Ижтимоий фанлар факультети

Махсус педагогика(Логопедия)еоналиши

2 боскич талабаси

Илмий рахбар:Альфраганус университет в.б дотцент PhD

Азимова Дильноза Шерзодовна

Аннотация: Ушбу мақолада оғзаки нутқи шаклланмаган ёки нутқий мулоқотида сезиларли қийинчиликлари бўлган болалар билан логопедик ишни ташкил этиш масалалари ёритилади. Боланинг мулоқот эҳтиёжларини аниқлаш, муқобил ва қўшимча мулоқот (ААС) воситаларидан фойдаланиш, PECS — расмли мулоқот алмашинуви тизимининг имкониятлари ҳамда уни таълим жараёнига жорий этиш тамойиллари таҳлил қилинади. Шунингдек, логопед, ота-она ва педагог ҳамкорлигининг аҳамиятига эътибор қаратилади.

Калит сўзлар: логопедия, нутқ ривожланиши, гапирмайдиган болалар, PECS, муқобил мулоқот, визуал қўллаб-қувватлаш, аутизм спектри, эрта аралашув, коммуникатив компетенция.

Кириш

Бола нутқи унинг атрофдагилар билан мулоқот қилиши, эҳтиёжларини ифодалаши, билим олиши ва ижтимоий муҳитга мослашишида муҳим ўрин тутди. Бироқ барча болаларда оғзаки нутқ бир хил суръатда ривожланмайди. Айрим болалар сўзларни умуман ишлатмаслиги, бошқа болалар эса фақат айрим сўзлар билан чекланиши ёки ўз фикрини ифодалашда қийналиши мумкин.

Боланинг гапирмаслиги унинг тушуниш қобилияти йўқлигини ёки у мулоқот қилишни истамаслигини англатмайди. Унинг мулоқотга бўлган эҳтиёжини англаш, мавжуд имкониятларини баҳолаш ва самарали мулоқот усулини танлаш логопедик ишнинг муҳим вазифаларидан биридир.

Замонавий логопедияда нутқни ривожлантириш билан бир қаторда, болага ҳозирнинг ўзида ўз эҳтиёжлари, хоҳишлари ва ҳис-туйғуларини ифодалаш имкониятини яратишга ҳам алоҳида эътибор берилади. Шу нуқтаи назардан, муқобил ва қўшимча мулоқот воситалари, жумладан, PECS карточкалари амалий аҳамиятга эга.

1. Гапирмайдиган болалар билан ишлашнинг асосий тамойиллари

Гапирмайдиган болалар турли ривожланиш хусусиятларига эга бўлиши мумкин. Оғзаки нутқнинг шаклланмаганлиги ёки кечикиши эшитишдаги қийинчиликлар, нутқ ва тил ривожланишидаги бузилишлар, аутизм спектри ҳолатлари, айрим неврологик ёки ривожланишга оид омиллар билан боғлиқ бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳар бир болага индивидуал ёндашиш зарур.

Логопедик ишни бошлашдан олдин қуйидаги йўналишларда баҳолаш ўтказиш мақсадга мувофиқ:

- боланинг оғзаки нутқни тушуниши;
- товушларга ва ўз исмига муносабати;
- кўз билан кузатиш ва биргаликда диққат қаратиш кўникмалари;
- ишора, қараш, овоз ва ҳаракатлар орқали мулоқот қилиши;
- хоҳиш ва эҳтиёжларини қандай билдириши;
- расм ва буюмларни фарқлаш қобилияти;
- ўйин фаолияти ва ижтимоий муносабатлари;
- эшитиш ҳолати ва умумий ривожланишига оид маълумотлар.

Бунда болани фақат «гапиради» ёки «гапирмайди» деган мезон билан баҳолаш тўғри эмас. Унинг нимани тушуниши, қандай мулоқот қилиши ва қайси шароитда яхшироқ жавоб бериши ҳам ҳисобга олиниши керак.

Зарур ҳолларда логопед педиатр, эшитиш бўйича мутахассис, болалар неврологи, психолог ва бошқа тегишли мутахассислар билан ҳамкорлик қилади.

2. PECS карточкалари нима?

PECS — инглизча *Picture Exchange Communication System* атамасининг қисқартмаси бўлиб, ўзбек тилида «Расмли мулоқот алмашинуви тизими» деб ифодаланади.

PECS болага расм ёки карточкани мулоқот шериғига бериш орқали ўз хоҳиши, эҳтиёжи ёки сўровини билдиришни ўргатадиган тизимдир. У муқобил ва қўшимча мулоқот (AAC) усулларида бири ҳисобланади.

PECS оддий расмларни кўрсатиш ёки расмларни номлашдан фарқ қилади. Унинг асосида боланинг расмни мулоқот мақсадида ишлатиши, яъни расмни бошқа инсонга узатиб, муайян хабарни етказиши ётади.

Масалан, бола сув ичишни хоҳласа, «сув» тасвири туширилган карточкани олиб, катта кишига беради. Катта киши боланинг сўровини тушуниб, унга имконият доирасида жавоб қайтаради. Шу орқали бола мулоқот қилишнинг амалий натижасини англай бошлайди.

PECS карточкалари қуйидаги мақсадларда қўлланилиши мумкин:

- хоҳиш ва эҳтиёжларни ифодалаш;
- ёрдам сўраш;
- танлов билдириш;
- фаолиятни бошлаш ёки тугатишни билдириш;
- кундалик ҳаракатлар ва машғулотлар ҳақида мулоқот қилиш;
- вақт ўтиши билан мураккаброқ хабарларни шакллантириш.

3. PECS тизимини босқичма-босқич ўргатиш

PECSнинг анъанавий протоколи олти босқичдан иборат. Ҳар бир босқичда боланинг мавжуд кўникмаларига таяниш ва индивидуал суръатини ҳисобга олиш зарур.

Биринчи босқич — расмни алмаштириш

Бола хоҳлаган буюмини олиш учун тегишли расмни олиб, мулоқот шеригига беради. Дастлаб катта кишининг ёрдами талаб қилиниши мумкин. Асосий мақсад — бола расмни шунчаки ушлаш эмас, балки уни мулоқот воситаси сифатида ишлатишни ўрганишидир.

Иккинчи босқич — масофа ва қатъият

Бола карточкани олиш, мулоқот шеригига яқинлашиш ва расмни узатиш кўникмаларини турли шароитларда машқ қилади. Бу босқич мулоқотни бир хона ёки бир киши билан чеклаб қўймасликка ёрдам беради.

Учинчи босқич — расмларни фарқлаш

Бола бир нечта карточка орасидан ўзи хоҳлаган нарсга мос расмни танлашни ўрганади. Дастлаб фарқи аниқ бўлган расмлардан фойдаланиш мумкин. Кейинчалик карточкалар сони ва танлов мураккаблиги боланинг имкониятига қараб оширилади.

Тўртинчи босқич — гап тузилиши

Бола «Мен хоҳлайман» каби иборани ифодаловчи карточка билан керакли буюм расмини бирлаштириб, содда коммуникатив тузилма ҳосил қилишни ўрганади.

Бешинчи босқич — саволга жавоб бериш

Бола «Нима хоҳлайсан?» каби саволга карточкалар ёрдамида жавоб беришни машқ қилади. Бунда болани фақат катта киши савол берганида эмас, мустақил равишда ҳам мулоқот бошлашга рағбатлантириш муҳим.

Олтинчи босқич — шарҳлаш ва фикр билдириш

Бола «Мен кўряпман», «Мен эшитяпман» каби коммуникатив тузилмалар ёрдамида атрофидаги воқеалар ҳақида хабар беришни ўрганиши мумкин.

Ушбу босқичлар PECSнинг стандарт ўқитиш кетма-кетлигини акс эттиради. Амалиётда уларни ўзбошимчалик билан қисқартириш ёки карточкаларни шунчаки ёдлатиш билан чекланиш тизимнинг асосий

мақсадини йўқотиши мумкин. PECS бўйича махсус тайёргарликка эга мутахассис билан ишлаш тавсия этилади.

4. Логопедик машғулотларда PECSдан фойдаланиш

PECSни боланинг кундалик ҳаёти билан боғлаш унинг функционал мулоқотини ривожлантиришга хизмат қилади. Машғулотлар бола учун аҳамиятли бўлган буюмлар, ўйинлар ва фаолиятлар асосида ташкил этилиши мақсадга мувофиқ.

Масалан, логопед машғулотида қуйидаги иш усулларида фойдаланиши мумкин:

«Мен хоҳлайман» ўйини. Боланинг қизиқишларига мос икки-учта буюм тайёрланади. Бола истаган буюмига мос карточкани танлаб, катта кишига беради.

«Танла ва сўра» машқи. Боланинг олдида турли ўйинчоқлар қўйилади. У танлаган ўйинчоқ расмини топиб, мулоқот шеригига узатади.

«Ёрдам керак» карточкаси. Бола ўйинчоқ қутисини очиш, буюмни олиш ёки бирор фаолиятни давом эттириш учун ёрдам сўрашни ўрганади.

«Танаффус» карточкаси. Боланинг чарчаганини ёки фаолиятдан танаффус қилишни хоҳлаётганини билдиришига имконият яратилади.

«Тугади» карточкаси. Бола муайян машғулот ёки ўйин якунланганини билдиришни ўрганади.

Бундай машқларда боланинг карточкадан мустақил фойдаланиши, мулоқотни ўзи бошлаши ва турли одамлар билан мулоқот қилишига эътибор бериш лозим.

5. PECS ва оғзаки нутқнинг ривожланиши

Ота-оналар орасида карточкалардан фойдаланиш боланинг гапиришини кечиктириши мумкин, деган хавотир учрайди. Бироқ муқобил ва қўшимча мулоқот воситалари, жумладан, расмлар ва визуал тизимлардан фойдаланиш оғзаки нутқнинг ривожланишига албатта тўсқинлик қилади, деган хулоса илмий далиллар билан тасдиқланмаган.

Айрим болаларда бундай воситалар нутқий фаолликни қўллаб-қувватлаши мумкин, бошқаларида эса асосий фойда функционал мулоқотнинг яхшиланишида намоён бўлади. Натижалар боланинг индивидуал хусусиятлари ва аралашув сифатидан келиб чиқади.

Шунинг учун PECSдан фойдаланиш болани оғзаки нутққа мажбурлаш ёки сўз айтмагунча эҳтиёжини қондирмаслик учун қўлланилмаслиги керак. Карточка орқали билдирилган мулоқот ҳам мазмунли мулоқот ҳисобланади.

Логопед карточка билан бирга сўзни табиий равишда айтиб бериши, боланинг овоз чиқаришга бўлган уринишларини қўллаб-қувватлаши ва унинг ҳар қандай самарали мулоқот шаклига жавоб қайтариши мумкин.

6. Ота-она ва педагогнинг ҳамкорлиги

Логопедик машғулотда эгалланган кўникмалар боланинг кундалик ҳаётида ҳам қўлланилса, уларни турли вазиятларга кўчириш осонлашади. Шунинг учун ота-она, тарбиячи ва логопед ўртасидаги ҳамкорлик муҳимдир.

Ота-оналарга қуйидаги тавсиялар берилиши мумкин:

1. Боланинг кундалик эҳтиёжларига мос карточкаларни танлаш.
2. Карточкаларни бола осон топа оладиган жойда сақлаш.
3. Боланинг мустақил сўровлари ва танловларини қўллаб-қувватлаш.
4. Карточка орқали билдирилган сўровга имкон қадар тез ва тушунарли жавоб бериш.
5. Карточкалардан фақат дарсда эмас, овқатланиш, ўйин, сайр ва уй шароитида ҳам фойдаланиш.
6. Болани карточкани нотўғри танлагани ёки сўз айтмагани учун жазоламаслик.

Карточкалар боланинг индивидуал эҳтиёжларига мос бўлиши зарур. Масалан, «сув», «овқат», «ўйнаш», «ёрдам», «танаффус», «ҳожатхона» каби тушунчалар айрим болалар учун дастлабки мулоқот луғатида муҳим бўлиши мумкин.

7. PECSдан фойдаланишда учрайдиган хатолар

Амалиётда қуйидаги хатоларга йўл қўйилиши мумкин:

- боланинг қизиқиши ва эҳтиёжларини ҳисобга олмасдан карточкалар танлаш;
- расмларни кўрсатишни PECS тизимини ўргатиш билан тенглаштириш;
- боладан ҳар бир карточка учун албатта сўз айтишни талаб қилиш;
- бола карточкани узатмагунча сув, овқат ёки зарур ёрдамни бермаслик;
- мустақил мулоқотни рағбатлантирмасдан, болага доимий жисмоний ёрдам кўрсатиш;
- фақат машғулот хонасида ишлаб, оила ва таълим муҳитида кўникмаларни қўлламаслик;
- боланинг кичик ютуқларини қайд этмаслик.

Боланинг асосий эҳтиёжларини қондиришни карточка ишлатиш шартига боғлаш мумкин эмас. PECS болага мулоқот имкониятини бериш учун хизмат қилади, уни чеклаш учун эмас.

Шунингдек, ҳар қандай расмли карточкалар тўплами автоматик равишда PECS ҳисобланмайди. PECS — ўзига хос ўқитиш протоколига эга тизим; бошқа визуал жадваллар ва расмли қўллаб-қувватлаш воситалари ҳам фойдали бўлиши мумкин, аммо уларни бир-биридан фарқлаш лозим.

8. Натижаларни баҳолаш

Логопедик ишнинг самарадорлигини фақат бола нечта сўз айтгани билан баҳолаш етарли эмас. Мулоқотнинг амалий жиҳатларини ҳам ҳисобга олиш зарур.

Қуйидаги кўрсаткичлар кузатилиши мумкин:

- бола мустақил равишда мулоқот бошлай оладими;
- карточкани мақсадга мувофиқ танлайдими;
- ёрдам, танаффус ёки танловни ифодалай оладими;
- бир нечта мулоқот шериги билан карточкадан фойдаланадими;

- мулоқотга уринишлар сони ўзгарадими;
- янги вазиятларда эгалланган кўникмаларни қўллаш оладими;
- оғзаки нутқ, ишора ёки бошқа мулоқот шаклларида ўзгариш

кузатиладими.

Кузатув натижаларини мунтазам қайд этиш индивидуал дастурни ўзгартириш ва боланинг эҳтиёжларига мослаштириш имконини беради.

Хулоса

Гапирмайдиган болалар билан логопедик ишнинг асосий мақсади фақат оғзаки нутқни шакллантириш эмас, балки болага ўз эҳтиёжлари, хоҳишлари ва фикрларини тушунарли тарзда ифодалаш имкониятини яратишдир.

PECS карточкалари айрим болалар учун функционал мулоқотни ривожлантиришнинг самарали воситаларидан бири бўлиши мумкин. Уларни тўғри танлаш, босқичма-босқич ўргатиш, кундалик ҳаётга татбиқ этиш ва оила билан ҳамкорликда қўллаш муҳим аҳамиятга эга.

Ҳар бир боланинг ривожланиш йўли ўзига хос. Шунинг учун логопедик ёндашув боланинг кучли томонлари, индивидуал эҳтиёжлари ва мулоқот имкониятларига асосланиши лозим.

Боланинг нутқи ҳали шаклланмаган бўлса ҳам, унинг мулоқот қилиш ҳуқуқи ва эҳтиёжи мавжуд. Биз, мутахассислар, ана шу мулоқот учун йўл очишимиз керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Bondy, A., Frost, L. *The Picture Exchange Communication System*. Focus on Autism and Other Developmental Disabilities, 1994.
2. Frost, L., Bondy, A. *The Picture Exchange Communication System Training Manual*. 2nd edition. Pyramid Educational Products, 2002.
3. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). *Augmentative and Alternative Communication (AAC)*. ASHA Practice Portal.
4. World Health Organization. *International Classification of Functioning, Disability and Health: Children & Youth Version (ICF-CY)*. WHO, 2007.